8. Калустова О. М. Персоніфікація на основі опозиції роду іменників та її відтворення в перекладі / О. М. Калустова // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2003. – № 2. – С. 80-85.

9. Бачинин В. А. Эстетика. Энциклопедический словарь / В. А. Бачинин – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 288 с.

10. Мачадо Антоніо Поезія / З іспан. пер. Латник Г. В. // Всесвіт. – 2002. - № 5-6. – С. 63.

11. Испанская поэзия в русских переводах, 1789-1980 / [Сост., предисл., с. 5-28, и коммент. С.Ф. Гончаренко]. - 2-е изд., испр. и доп. - М. : Радуга, 1984. - 717 с.

УДК 811.161.2'366

МОРФОНОЛОГІЯ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ПРИКМЕТНИКІВ НА -СТ(ИЙ)

Пристай Г.В., аспірант

Дрогобицький державний педагогічний університет

У статті проаналізовано словотвірні гнізда прикметників на *-ст(ий)* з погляду морфонології: описано морфемну будову мотивувальних основ і суфіксів, структуру контактних зон, досліджено морфонологічні операції при словотворенні основних морфонологічних моделей.

Ключові слова: морфонологія, основа, суфікс, контактна зона, альтернація, акцент.

Пристай Г.В. МОРФОНОЛОГИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ НА -СТ(ЫЙ) / Дрогобычский государственный педагогический университет, Украина.

В статье проанализированы словообразовательные гнезда имен прилагательных с оканчанием на *-ст(ый)* с точки зрения морфонологии: автор описывает морфемное строение мотивированных основ и суффиксов, структуру контактных зон, исследованы морфонологические операции при словообразовании основных морфонологических моделей.

Ключевые слова: морфонология, основа, суффикс, контактная зона, альтернация, акцент.

Prystai H.. MORPHONOLOGY OF THE WORD BUILDING NESTS OF ADJECTIVES ENDING -ST(YI) / Drohobych State Pedagogical University, Ukraine.

The article deals with the analysis of the adjectival derivatives of the point of view of morphonology describing the morpheme structure of the derivational stems and suffixes, distinguishing the morphonological modifications within the word building of the main morphonological models.

Key words: morphonology, root, suffix, contact zone, alternation, accent.

Деривація ад'єктивів та їх похідних неодноразово була предметом наукових досліджень. У працях І. Ковалика, В. Грещука, Н. Клименко, Л. Гумецької, В. Горпинича, М.Кравченко знаходимо теоретичне осмислення результатів аналізу будови та функціонування словотвірної підсистеми мови, зокрема в аспекті морфонології. М. Федурко здійснила перспективне дослідження морфонологічної структури комплексних одиниць словотворення на матеріалі відсубстантивних словотвірних гнізд [1]. Проте морфонологічна структура відприкметникових похідних не була предметом окремого розгляду. Отож постає потреба у синтезованому описі й аналізі морфонологічних закономірностей відад'єктивного словотворення.

Мета статті – описати і детально проаналізувати морфонологічні явища, властиві словотвірним гніздам прикметників із вершиною на *-ст(ий)*. Із поставленої мети випливають такі завдання: 1) з'ясувати морфонологічну структуру деривaційних морфем – основ і суфіксів; 2) вивчити морфонологічні зміни, що характеризують похідні усіх морфологічних блоків словотвірних парадигм (прикметникового, іменникового, дієслівного, прислівникового) на різних ступенях похідності; 3) встановити морфонологічні моделі творення відад'єктивних дериватів на *-ст(ий)*.

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОНОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ВИХІДНИХ АД'ЄКТИВІВ

У сучасній українській літературній мові вершинних ад'єктивів із основою на *-ст(ий)* налічується 9 одиниць: *густий, пустий, товстий, холостий, простий*[1] ('прямий'), *простий*[2] ('нескладний'), *урочистий (врочистий), чистий, частий.* Їхні основи, за винятком *холостий, урочистий*, односкладові, з погляду морфонології мають будову (CV)C'VC². Прикметно, що в усіх зазначених словах консонантний сегмент основи C² маніфестують сполуки приголосних морфонем *{ст}* або *{вст}*. Вокальний компонент презентують морфонеми *{о}* (чотири ад'єктиви), *{у}* (два ад'єктиви), *{и}* (два ад'єктиви), *{а}* (один ад'єктив).

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОНОЛОГІЧНОГО МАРКУВАННЯ ДЕРИВАТІВ І СТУПЕНЯ ОБСТЕЖУВАНОГО КЛАСУ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД

Словотвірну парадигму І ступеня словотворення утворюють 4 підпарадигми: прикметникова (Adj), іменникова (S), дієслівна (V), прислівникова (Adv). Виняток становлять вершини *простий¹* (зі значенням „прямий"), у парадигмі якої немає прикметникової зони, *холостий* – прикметникової та прислівникової зон, *урочистий* – дієслівної [2, 661], [3, 941], [4, 1302].

Прикметникову підпарадигму в обстежуваних гніздах формують зазвичай похідні: 1) з емоційно-оцінними суфіксами (*густий → густенький, густесенький, густісінький; пустий → пустенький, пустісінький; товстий → товстенький, товстесенький, товстісінький; простий → простенький, простесенький, простісінький; чистий → чистенький, чистесенький, чистісінький*); 2) з компаративним суфіксальним морфом *-іш-* (*частіший, чистіший, простіший, пустіший, товстіший)*; 3) зі суфіксами на позначення вияву неповної ознаки (*густавий, густуватий, пустуватий, простуватий, товстуватий*); 4) зі суфіксами на позначення високого ступеня вияву ознаки *(густелезний, товстезний, товстелезний, товстенний, товщенний, товстючий, товстющий)*.

Іменникова підпарадигма найчисленніша. До неї входять деривати на позначення: 1) узагальнених та абстрактних понять (*чистість, простість; простацтво; густина, густвина, пустовщина, чистина; пустощі, густощі; частота, простота, пустота, густота; густеж; пуща, товща, гуща*); 2) наслідку дії (*пустка, чистка*); 3) осіб за певними ознаками або властивостями (*пустун, товстун, чистун; простак, чистяк, холостяк; чистюк*); 4) просторових понять чи на підкреслення великого розміру чогось (*пустище, густище, чистилище; густисько*).

Словотвірні суфіксальні морфи *-и-, -і-, -ува-,* рідше *-а-, -ну-* продукують похідні дієслівної підпарадигми: *густий → густити, густіти, гуснути; простий¹ → простувати; простий² → простіти; пустий → пустіти, пустувати* (1. 'бути пустим'; 2.'розважатися'); *товстий → товстити, товстіти; холостий → холостити, холостіти; чистий → чистити, чистіти; частий → частити.* Ці деривaційні елементи можуть бути складниками конфіксів: *за-гус-ати, о-прост-ити, по-прост-ити-ся, о-прош-кува-ти.*

Прислівникову підпарадигму презентують деривати з суфіксом *-о: пусто, просто, часто, густо, чисто, урочисто.* Конфіксальним способом утворені відад'єктивні адверби *с-прост-а, по-прост-у, в-прост-ø, нав-прош-ки, част-ом, част-юка, з-част-а, по-част-у, з-густ-а, з-чист-а.*

До продукування похідних І ступеня в аналізованих гніздах найчастіше долучаються такі морфонологічні засоби, як консонантні альтернації та зміна місця наголосу. Найрегулярніша морфонологічна зміна – альтернація акценту. У вершинних прикметниках наголошеними є флексія або на основа: *густи́й, холости́й, пусти́й, товсти́й; ча́стий, чи́стий, урочи́стий.* У лексемі *про́сти́й* зареєстроване варіантне наголошування [3, 709].

Наявність деривaційних суфіксів різної акцентної сили уможливлює переміщення наголосу на основу, суфікс або ж на флексію похідного. Скажімо, *гу́ствина, гу́слянка, пу́стинь, пу́стка, пу́стище, гу́снути* (зі спрощенням сполуки [стн]), *про́сто* (морфонологічна модель (далі ММ) „Ао"); *чисте́нький, товстува́тий, пусту́н, проста́к, просте́ць, пусте́ля, густе́ж, товсту́ля, густи́ня, пустува́ти, загуса́ти, спроста́* (ММ „Ас"); *густина́, густота́, пустота́* (ММ „Аф").

Альтернація приголосних *ст//шч* належить до визначальних морфонологічних операцій, застосовуваних за творення похідних обстежуваних словотвірних гнізд і детермінована етимологічно дією давнього суфікса */й/.* У сучасній мові згадане чергування відбувається перед суфіксами *-ø, -ик-, -а, -ав-, -ак, -ин-* і супроводжується зазвичай зміною місця наголосу: *густи́й → гущ, гу́щики, гу́ща; пусти́й → пу́ща; прости́й → про́ща́ва* 'простий люд', *про́ща; товсти́й → товщ* (ММ „Ао + Т//Č"); *густи́й → гуща́к; товсти́й → товщі́нь* (ММ „Ас + Т//Č"); *товсти́й → товщина́* (ММ „Аф + Т//Č").

Палаталізується кінцевий приголосний основи в похідних із суфіксами *-ісін´к-, -іс´к-, -´уч-, -´ущ-, -іш-,-´анк-, -´ак, -ін´, -іст´, -´ук, -´ох-, -і-ти.* Суфіксальний морф *-іст´* преакцентний, отож у похідних від наголошеної основи рух наголосу не спостерігається: *чи́стий → чи́стість, ча́стий → ча́стість, урочи́стий → урочи́стість* (ММ „С//С´"); тоді як від основ із наголошеною флексією фіксуємо рух акценту на основу деривата *пусти́й → пу́стість, прости́й → про́стість, густи́й → гу́стість* (ММ „Ао + С//С´"). Інші суфікси аутоакцентні, тому морфонологічна операція пом'якшення супроводжується альтернацією наголосу: *чи́стий → чисті́ський, прости́й → прості́сінький, густи́й → густю́щий, товсти́й → товсті́ючий, пусти́й → пусті́ший; товсти́й → товстя́нка, чи́стий → чистьоха́; пусти́й → пусті́ти, ча́стий → часті́ти* (ММ „Ас + С//С´"). Виняток складають суфікси-палаталізатори *-´ак, -´ук,* які перетягують наголос на себе лише в прямому відмінку, однак при словозміні наголошується флексія: *холости́й → холостя́к,* але *холостяка́, холостяку́, холостяко́м, товсти́й → товстя́к,* але *товстяка́, товстяку́, товстяко́м* (ММ „С//С´"), *чи́стий → чистю́к, чистя́к,* але *чистюка́, чистяко́ві, чистяко́м* (ММ „Аф + С//С´").

Усічення основи (ММ „Уо") як морфонологічне явище на І деривaційному кроці використовується рідко. Лексема *урочистий (врочистий)* 'пов'язаний з торжеством, знаменною датою', будучи непохідною [5,

344], має за відповідника поетичне *урочий*, марковане, очевидно, морфонологічною операцією усічення. Елізується флексія в адвербі *упрост(впрост)* ’прямо, навпростець’.

Деад’єктиви І ступеня деривації *гусля́нка* ’кисляк із пареного молока’(ММ „Ас + Уо + Нс“), *просту́шка* ’простодушна людина’ (ММ „Ас + Нс“) – це результат черезступеневого словотворення з пропущеними двома деривaційними кроками, у якому виділяємо нарощені суфікси *-л΄ан/к(а), -уш/к(а)*.

Переміщення наголосу супроводжує творення дериватів усіх підпарадигм на всіх ступенях словотворення. Скажімо, ІІ деривaційний ступінь послуговується схемами „Ас“: *пусти́й → пу́стинь → пусти́ння, товсти́й → товщина́ → товщи́нний, прости́й → проста́к → простакува́тий, пусти́й → пустир → пустири́ще, холости́й → холостя́к → холостякува́ти, пусти́й → пустота́ → пусто́тний, товсти́й → товсту́н → товстуне́ць;* „Аф“: *пусти́й → пусто́та → пустотня;* „Апреф“: *прости́й → проста́ти → ви́простати.*

Консонантні зміни, зумовлені чергуванням кінцевої приголосної фонеми */к/* перед фемінативним суфіксом *-к(а)*, зафіксовані у похідних іменниках ІІ деривaційного кроку й презентовані моделлю „К//Č“: *холости́й → холостя́к → холостя́чка, чи́стий → чистю́к → чистю́чка, прости́й → проста́к → проста́чка.* Натомість похідні *товсти́й → товсту́н → товсту́ха, чи́стий → чисту́н → чисту́ха, пусти́й → пустува́ти → пусту́н* зазнають усічення основи (ММ „Уо“) або усічення та пом’якшення в субстантиві *пусті́й* (ММ „Уо + С//С΄“). Альтернація *ст//шч* у похідному *прости́й → опрости́ти → опроща́ти* репрезентована морфонологічною моделлю „Т//Č“.

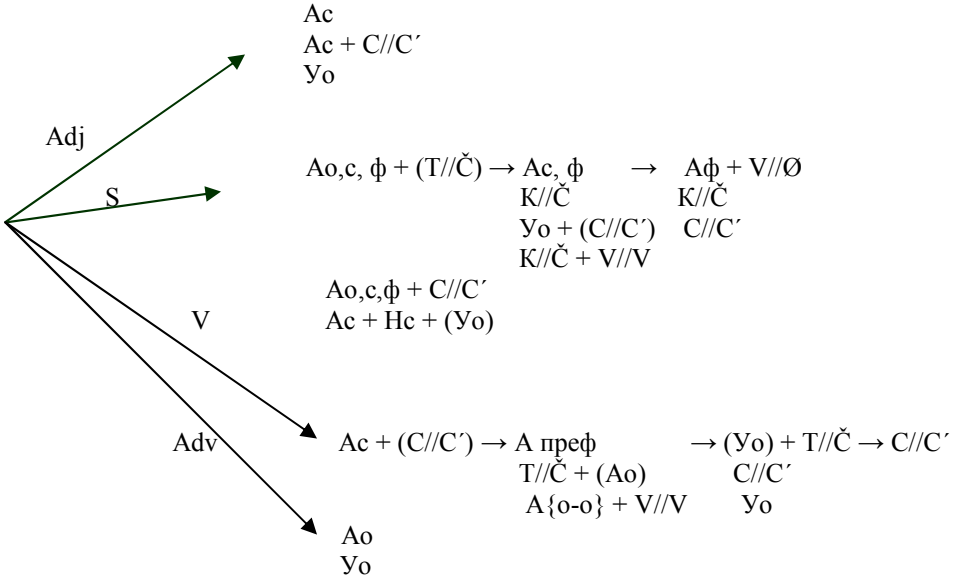
Разом із альтернацією наголосу в структурі похідних реалізуються консонантні чергування*: прости́й → спрости́ти → спро́щувати, спро́щений, спро́щення; холости́й → холости́ти → холо́щений* (ММ „Ао + Т//Č“)*, холости́й → холостя́к → холостя́чок* (ММ „Ас + К//Č“). Чергування приголосних може поєднуватися з чергуванням голосних – „К//Č + V//V“ *(прости́й → проста́к → простецький).* Альтернації голосних *а // ø, у // о* на ІІ-ІІІ ступенях належать до маргінальних морфонологічних явищ: *густи́й → гущ → гу́щава → гущвина́* (ММ „Аф + V//Ø“)*, пусти́й → пустува́ти → пусто́ваний* (ММ „А{о-о} +V//V“).

Трансформації *к//ц, к//ц΄, к//ч, х//ш* у гніздах прикметників на *-ст(ий)* є продуктивними на ІІІ і IV ступенях словотворення, порівняйте: *пусти́й → пусте́ля → пусте́льник → пусте́льництво* (ММ „К//Т“)*, пусте́льницький* (ММ „К//Т΄“)*, густи́й → густі́ти → згусті́ти → згу́сток → згу́сточок, товсти́й → товсту́н → товсту́ха → товсту́шка, пусти́й → пусту́н → пусту́ха → пусту́шка* (ММ „К//Č“).

Елізії (ММ „Уо“) зазнають похідні ІІІ деривaційного кроку аналізованого класу слів: *густи́й → густі́ти → згусті́ти → згусті́лий, гу́снути → загу́снути → загу́слий, загу́снення, загу́сник; про́сти́й → проста́ти* ’простувати’ *→ ви́простати → ви́простання, ви́простаний.* Морфонологічна модель „Уо + Т//Č“ репрезентована у похідному *густи́й → густи́ти → згусти́ти → згущати*, за ускладненою формулою „Ао + Уо + Т//Č“ творяться *згу́щувати, згу́щений, згу́щення.*

Чергування фонем, парних за твердістю / м’якістю (ММ „С//С΄“) засвідчена у дериватах ІІІ - IV ступенів перед суфіксом абстрактності *-іст΄*: *прости́й → проста́к → простакува́тий → простакува́тість, прости́й → спрости́ти → спро́щений → спро́щеність, пусти́й → пусте́ля → пусте́льний → пусте́льність, пусти́й → пусті́ти → запусті́ти → запусті́лий → запусті́лість, пусти́й → пусто́шити → спусто́шений → спусто́шеність.*

Вивчення морфонологічних трансформацій словотвірних гнізд зразка ***„густий“*** дозволяє виділити динамічні морфонологічні моделі, за якими творяться похідні різних ступенів словотворення, і вивести типову морфонологічну структуру аналізованого підкласу:

Як бачимо, словотвірні гнізда з вершинами на *-ст(ий)* позначені неоднаковою словотвірною активністю. Їх аналіз у деривaційно-морфонологічному аспекті допоміг з'ясувати морфонологічні умови сполучуваності морфів та закономірності їх трансформації, що можуть бути застосовані при творенні нових одиниць лексикону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федурко М. Ю. Морфонологія відіменникового словотворення / Марія Федурко. – Київ - Дрогобич: Вимір, 2003. – 271 с.
2. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. / Є. А. Карпіловська. – К.: Укр. енциклопедія, 2002. – 912 с.
3. Орфографічний словник української мови [уклад. С. Головащук та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Довіра,1999. – 989с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Бусел]. – К. : Ірпінь, 2001. – 1440с.
5. Полюга Л. М. Словник українських морфем. / Л. М. Полюга. – Львів: Світ, 2001. – 448с.

УДК 811.161.2'04'06'367.622'373.611

ІМЕННИКИ З СУФІКСОМ -АНИ (-ЯНИ) В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ К. XVII – ПОЧ. XXI СТОЛІТТЯ

Тернова А.І., к.філол.н., ст.викладач

Запорізький національний університет

У статті здійснюється детальний деривaційний аналіз похідних іменників pluralia tantum на -ани (-яни), розглянуто специфіку вживання згаданих дериватів у різностильових джерелах нової української мови та простежені основні тенденції й закономірності розвитку словотвірної підсистеми множинних іменників упродовж останніх трьох століть.

Ключові слова: множинні іменники, лексико-словотвірне значення, формант, продуктивність, мотивувальна основа, нова українська мова.

Терновая А.И. ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ С ФОРМАНТОМ -АНЫ (-ЯНЫ) В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ К. XVII – НАЧ. XXI ВЕКА / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье произведен детальный деривационный анализ производных имен существительных pluralia tantum на -аны (-яны), рассмотрены особенности их функционирования в источниках разных стилей и жанров, определены основные тенденции и закономерности в развитии и становлении словообразовательной подсистемы множественных имен существительных в период с конца XVII – начала XXI века.

Ключевые слова: множественные имена существительные, лексико-словообразовательное значение, формант, продуктивность, мотивирующая основа, новый украинский язык.

Ternova A.I. THE NOUNS OF SUFFIXAL WITH -ANI (-JANI) IN THE UKRAINIAN LANGUAGE AT THE END OF THE XVII AND THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article study of the detailed derivative analysis of the suffixale nouns plurality tantum with -ani (-jani). The specificity of the usage of the above-mentioned derivatives is examined in different stylistic sources of the New Ukrainian language. The main tendencies and development of word-building subsystem of the plural nouns during the last three centuries are described

Key words: plural nouns, lexical word-building meaning, formant, productivity, motivating base, New Ukrainian language.

Дослідники суфіксального історичного словотворення іменника неодноразово відзначали особливу продуктивність зазначеного суфікса у творенні назв осіб і відносили його на друге місце (після форманта *-ець*), особливо у творенні назв осіб за місцем проживання та належності до певного етносу [11, 60; 8, 166; 14, 40; 12, 188 та ін.]. Цей словотвірний тип, за твердженням Л. Родніної, є одним із найспеціалізованіших у системі українського суфіксального словотвору іменника [13, 79]. Проте, на сьогодні лишається недостатньо дослідженим деривaційний потенціал цього засобу у наповненні інших лексико-словотвірних груп плюративів, ступінь активності мотивувальних основ та особливості